

Esbjerg Skolevæsen 1905-1914, en detailundersøgelse

Af Ellen Nørgaard

Esbjerg blev grundlagt efter en rigsdagsbeslutning i 1868. Dens grundlæggelse er et af de tidlige forsøg på planlægning og styring af Danmarks økonomiske udvikling. Der skulle efter nederlaget i 1864 skaffes en ny eksport- og importhavn på Jyllands vestkyst. Stedet blev valgt dér, hvor havnemulighederne var bedst, på en skrænt ned mod havet ved Esbjerg gårde i Jerne sogn. Her startede havnebyggeriet. Og menneskene strømmede til. I sidste halvdel af forrige århundrede var der mange, der skiftede bopæl i Danmark, og nogle af dem tog til Esbjerg. Bebyggelsen bag havnen var i begyndelsen planløs og tilfældig. Menneskene kom, forsøgte lykken og rejste måske igen. Der gik år, før nybyggerne først fik deres egen skole, derefter deres egen kirke og siden deres egen læge. Egen kommune blev byen i 1894. Og først i 1899, da byen var på størrelse med ærværdige købstæder som Vejle og Fredericia, blev byen egen købstad.

DEN LOKALE SCENE CA. 1905

Esbjerg havde i 1905, hvor denne redegørelse tager sit udgangspunkt, eksisteret i mindre end 40 år og som købstad kun i 5 år. Det, der i 1860-erne var en samling gårde med mindre end 20 beboere, var nu en by med ca. 15.000 indbyggere. Havnen, der var byens hjerte, havde haft både gode og dårlige tider. Men fra begyndelsen af århundredet var aktiviteten blomstrende. Eksport og import var stadig stigende, og fiskerne havde efterhånden, som deres både blev motoriserede og sejlede længere ud på havet, begyndt at bruge Esbjerg havn.

Bag havnen voksede byen op med gader og veje lige vinkelrette på hinanden som de streger, der var blevet slået på tegnebordet. Kloakering og vandvæsen, brolægning og skolevæ-

sen havde ikke kunnet følge med væksten. Men fra begyndelsen af århundredet - vel efter at byen var blevet købstad - var den ved at komme under kontrol. Et nyt gasværk, et elektricitetsværk og et nyt hospital var under projektering og bygning. Flere skoler var bygget og den nyeste, der var blevet åbnet i 1903, var så stor, at alle klasseværelser ikke blev taget i brug med det samme. Det blev de dog i løbet af kort tid.

Omkring 1905 boede der som nævnt ca. 15.000 mennesker i Esbjerg. Det var i overvejende grad tilflyttere og deres børn. Dette fik betydning for aldersstrukturen. Der var relativt mange børn og voksne og meget få gamle. Den voksne del af befolkningen var beskæftiget ved havnen og i fiskeri, handel og småhåndværk. Indtægterne var relativt lave. Skatteevnen var f.eks. lavere end i andre danske byer af samme størrelse. Og ved kommunevalget i 1905, hvor kun de højest beskattede havde stemmeret, tilhørte så mange gruppen med små indtægter, at socialdemokraterne fik flertal.

Esbjerg gårde lå i et område, der i religiøs henseende var præget af grundtvigianismen. Indre Mission havde greb i mange af tilflytterne, måske allerede før de kom. Et menighedshus blev indviet allerede i 1880, 7 år før byens første kirke, og det blev indviet af Vilhelm Beck. Bølger af vækkelse gik over byen i 1890-erne og et stort nyt menighedshus, et af de største i landet, blev indviet i 1906. Og med vækkelsen fulgte stor aktivitet i sømandsmissionen og ungdomsarbejdet inden for KFUM og K. Esbjergs første sognepræst Chr. Bruun (1852-1935), sognepræst fra 1891-1918, tog aktivt del i det indremissionske liv.

Ved siden af det stærke indremissionske menighedsliv fandtes også en grundtvigsk præget kreds omkring Højskolehjemmet. Her afholdtes mange møder som aftenskolens foredragsaftener, de bevægede diskussionsmøder om oprettelsen af Arbejderhøjskolen, og fra 1910 kirkelige foredrag hver vinter.

Der var således både et aktivt og levende menighedsliv i Esbjerg i begyndelsen af dette århundrede. Samtidig havde

socialdemokraterne mange vælgere. Disse kan derfor næppe have været bevidste tilhængere af partiets antireligiøse linie.

Esbjergs voldsomme vækst, langt større end i andre danske byer, havde givet den navnet: det danske Chicago. Denne vækst stillede store krav til byens økonomiske ressourcer og til de styrende myndigheders - først sognerådets og senere byrådets - evne til at planlægge og administrere. Byens tidlige historie giver indtryk af, at sognerådet arbejdede ihærdigt, men dets medlemmer sloges med uoverskuelige økonomiske problemer, og opgaven var nærmest uoverkommelig. Landkommunernes lånemuligheder var desuden begrænsede, og hverken sognets gamle beboere, der var landmænd eller de nytillflyttede, der var arbejdere, håndværkere og småhandlende, havde som allerede nævnt særlig stor skattemæssig evne. En række forhold kunne sognerådet desuden ikke påvirke. Tidens økonomiske konjunkturer ramte Esbjerg, som de ramte andre danske byer.

Og Esbjerg havde sine egne dårlige tider. En voldsom grundspekulation satte f.eks. ind i 90-erne, og efter den lå både handel og byggeri relativt stille i flere år. Endelig var byrådets medlemmer, der fra 1899 skulle planlægge og administrere byens fremtid, ikke altid enige. Denne uenighed var blevet tilspidset efter 1900, hvor socialdemokraterne var blevet mere talstærke, havde fået deres egen presse og en skarp og energisk leder i J. P. Sundbo (1860-1928).

Særlig tilspidset blev denne uenighed efter 1905, hvor socialdemokraterne som nævnt fik flertal i byrådet og ville indføre, hvad Sundbo kaldte »kommunesocialisme«. Dermed mente han, at kommunen skulle have større magt og f.eks. selv administrere kommunale anlægs- og byggearbejder. Uenigheden i årene efter 1905 samlede sig om, hvorvidt der skulle bygges et nyt kommunalt hospital, hvorledes dette byggeri skulle administreres, hvorledes og på hvilket sted havnen skulle udvides, og hvorledes skolevæsenet skulle udbygges og hvilket indhold folkeskolen skulle have. Byens ændrede

status som købstad, almenskoleloven fra 1903 og folkeskolelovene fra 1899 og 1904, medførte, at skolevæsenet skulle ændres. Og det var på flere områder de lokale skolemyndigheder, der skulle afgøre, hvorledes lovens og centraladministrationens krav skulle opfyldes.

Skolevæsenet havde man allerede kæmpet om i flere år.¹ I denne kamp deltog byrådets medlemmer, og den mest aktive var J. P. Sundbo. Han havde været højskolelærer og pressemand og havde været politisk meget aktiv fra slutningen af 1880-erne. Han var fra 1898 redaktør af den nystartede »Vestjyllands Socialdemokrat«, og han skrev hver dag en leder i sin avis undertegnet Janus, der blev kendt og citeret over det meste af Danmark. Her skrev han om alt fra indenrigs- og udenrigspolitik til litteratur og tyendes dårlige boligforhold. Artiklerne var fyldt med social indignation, med varme på »Småårsfolks« vegne og med aggressive og mistænkeliggørende angreb på dem, der forhindrede arbejderne i at få deres ret - på »Antisocialisterne«. Han var i perioder medlem af både skolekommissionen og skoleudvalget og har i flere tilfælde undertegnet sager på både udvalget og kommissionens vegne. Mulighederne for at gøre brug af denne magtposition for at få sine synspunkter fremmet var nærliggende, og beskyldningerne for magtmisbrug vanskelige at undgå.

Desuden deltog embedsmændene i kampen om skolen. Lærerne tog stilling til alle spørgsmål, der blev dem forelagt i fælleslærerrådet. A. H. Larsen (1860-1948), den skoleinspektør om hvis ansættelse man havde kæmpet i 1902-03, og som socialdemokraterne ikke ville have, deltog ivrig i debatten dér.

Han var uddannet fra Jelling Seminarium i 1885, havde været ansat ved Middelfart Realskole og var nu skoleinspektør ved Stormgades skole. Han havde bestemte og velovervejede meninger om skolevæsenets udvikling. Han fungerede i perioder som skolekommissionens og/eller skoleudvalgets sekretær og formulerede i denne egenskab de første forslag til nye skole- og undervisningsplaner.

Skolebørn på Torvet ca. 1905. Et par velklædte drenge med tornyster, en barne pige og en pige med pakke under armen.

En anden embedsmand, der havde stor indflydelse på skolevæsenet, var medlem af skolekommissionen og i perioder dens formand, sognepræst Chr. Bruun, der som nævnt stod Indremissionen nær. Han var flittig, engageret og socialt bevidst embedsmand. Han stod bag foreningen »Samaritanen«, der i flere år bespiste dem af byens børn og borgere, der havde behov derfor. Han havde indsigt i og var meget optaget af skolespørgsmålene.

Endnu en lokal embedsmand havde tilsyn med skolevæsenet, provsten. Han var skoledirektionens formand. De forskellige provster forvaltede deres embede med skiftende flid og interesse. Særlig energisk i disse år var H. P. Hansen, der var provst fra 1905-09. Han havde stor indsigt i tidens skolelovgivning, tog klare standpunkter til skolespørgsmålene i sit provsti og fastholdt dem. Og ministeriet gav ham som regel ret. Og skolekonsulent N. A. Larsen kunne til en sag fra Jerne sogn i 1908 knytte følgende bemærkning: »Som de fleste sager, der kommer fra Skads Herreds Provsti, er også denne i god Orden«.²

I 1905 fik socialdemokraterne som nævnt flertal i byrådet. De besluttede, at det længe diskuterede kommunehospital skulle bygges. Omfanget og placeringen af havneudvidelsen kunne byrådet imidlertid ikke afgøre alene, det skulle besluttes på Rigsdagen. Og skolevæsenets ordning og indhold kunne det som nævnt kun delvis planlægge. Den ret målbevidste socialdemokratiske gruppe kunne således kun delvis få sine mærkesager gennemført uden modstand. Men hverken socialdemokraterne eller deres modstandere, som de tit var gløddende uenige med, synes at have gravet sig ned i en visnepolitik. Den socialdemokratiske gruppe forsøgte samtidig at fremme sager, som stod på de øvrige byrådsmedlemmers eller embedsmænds ønskesedler, også på skolevæsenets område.³ Hvilke sager det drejede sig om, vil blive behandlet i det følgende.

Skolen

Der var i 1905 2.934 børn i undervisningspligtig alder i Esbjerg. De gik i skolerne i Danmarksgade og Norgesgade, skolen i Østergade, Vestre skole og skolen i Stormgade.

De udgjorde 19,2% af befolkningen. Går vi til andre noget ældre, men levende danske købstæder af nogenlunde samme størrelse som Fredericia og Helsingør, udgjorde antallet af børn i undervisningspligtig alder dér henholdsvis 14,6 og 15,2% af befolkningen. Og går vi til en købstad af en helt anden type end de ovennævnte, et gammelt administrativt centrum som Viborg, udgjorde de skolepligtige børn kun 10,7% af befolkningen. Disse tal viser, at Esbjerg på grund af sin særlige karakter som nybyggerby havde - som allerede påpeget - en anden befolkningsstruktur end ældre danske købstæder. Og dette betød, at udgifterne til skolevæsenet pr. voksen skatteborger blev større i Esbjerg end i andre danske byer.⁴ Oplysningerne om udgifterne pr. skolebarn har desværre ikke været til at fremskaffe for alle de ovennævnte byers vedkommende, men de tilgængelige tal tyder på, at udgifterne pr. skolebarn ikke var lavere i Esbjerg i disse år end i de omtalte

byer. Til trods for at skolevæsenet var en større byrde for skatteborgerne i Esbjerg end i andre byer, valgte politikerne således ikke at spare på dette område. Skolerne i Esbjerg var imidlertid sparsomt udstyret og byrådet påholdende. Når udgifterne til skolevæsenet kunne blive lige så store i Esbjerg som i andre byer, skyldes det nok, at så stor en del af udgifterne gik til udvidelser eller nybygninger. Sådanne var ikke i samme grad nødvendige i de andre byer, der havde langt mere stabile befolknings- og børnetal.⁵

I Esbjerg gik 295 af de undervisningspligtige børn i private skoler. Langt de fleste, 211, gik i Esbjerg private Realskole, der fra 1907 også havde gymnasieklasser. De øvrige 80 var fordelt på 5 små private skoler.⁶

Det var således 10% af børnene, der gik i private skoler i Esbjerg i disse år. I Fredericia og Helsingør gik henholdsvis 24% og 12,3% af børnene i private skoler i 1905, og i Viborg gik i 1904 19,5% af børnene i private skoler.⁷ Der gik således færre børn i private skoler i Esbjerg end i de byer, der her er valgt at sammenligne Esbjerg med. Dette skyldes nok flere forhold. For det første var der ikke i en så ny by som Esbjerg gamle privatskoler og desuden ikke det borgerskab, der traditionelt sendte deres børn i privatskole, måske har ikke så mange af nybyggerne forespejlet sig, at deres børn skulle i eksamensskolen, og endelig kan der have været stor tilfredshed i Esbjerg med det kommunale skolevæsen.

Skolebørnene i Esbjerg var fordelt mellem en forberedelsesafdeling, en hovedskole og en lige oprettet mellemskoleafdeling. De første mellemskoleklasser startede i foråret 1905. Borgerskoleklasserne, der havde ført en del af skolevæsenets elever op til borgerskoleeksamen, dvs. en statskontrolleret afgangseksamen, der ikke gav rettigheder eller adgang til gymnasiet, var ved at blive afviklet. Skolegangen var gratis i alle kommuneskolens afdelinger, og der var en mellemskoleafdeling i hvert af de to skoledistrikter, byen var delt op i. Alle de større børn gik i hverdags- og heldagsskole.

Vinterskolen, der var beregnet på de børn, der var ude at

tjene i sommermånederne, var blevet lukket i 1904. Går vi til Fredericia og Helsingør, var skolebørnene i begge disse byer på dette tidspunkt fordelt mellem to forskellige typer af kommuneskoler, friskolen eller den betalingsfri skole, og borgerskolen eller betalingskolen. Desuden var der i begge disse byer en højere almenskole, hvortil man også skulle betale. I Viborg var der også en fri- og betalingskole og en højere almenskole, en statsskole. I disse byer blev børnene således sorteret efter forældrenes økonomiske evner, hvad de blev i langt de fleste danske købstæder. Det blev børnene imidlertid ikke i Esbjerg. Der er ikke i det gennemgåede materiale fundet begrundelse eller forklaringer på, hvorfor skolepolitikkerne i Esbjerg havde valgt at ordne deres skolevæsen på denne måde. Men de må, uanset politisk farve, have været blevet enige om, at den traditionelle opdeling af forældrene i betalende og ikke betalende var uhensigtsmæssig. Folkeskolens undervisningstilbud må være blevet opfattet som et gode, der i samme omfang skulle komme alle børn i Esbjerg til del.

Skolevæsenet i Esbjerg var ordnet anderledes end andre skolevæsenet på endnu et område, nemlig med hensyn til fordelingen af piger og drenge. Medens der i langt de fleste danske købstæder var adskilt undervisning af piger og drenge til langt op i dette århundrede, blev piger og drenge undervist sammen i Esbjerg.

Både byens ændrede status som købstad og skolelovene i 1903 og 1904 stillede som nævnt nye krav til skolevæsenets opbygning og undervisning. Det havde i 1899 i første omgang været nødvendigt at udarbejde en ny skoleplan, der efter lang strid var godkendt af både skoledirektion og ministerium. Den dannede grundlaget for skolevæsenets ordning i 1905, med den var en skolelægeordning indført, og hjælpeklasser kunne oprettes. Denne skoleplan blev ændret, da mellemskoleklasserne og i forlængelse af dem, en realklasse blev oprettet. Skoleloven stillede imidlertid også krav om, at der for alle skolevæsenet skulle udarbejdes en undervisningsplan med op-

lysninger om, hvorvidt der ved skolevæsenet var fællesundervisning eller adskilt undervisning af piger og drenge, om undervisningstiden for den enkelte klasse, skolegangsordningen, undervisningsfagene og deres timetal og de mål, hvortil undervisningen skulle nå i de enkelte klasser. Vejledende for udarbejdelsen af denne plan var undervisningsministeriets cirkulære af 6. april 1900, der indeholdt forslag både for fagenes timetal og indhold. Det var først og fremmest arbejde med udarbejdelsen af denne undervisningsplan, der affødte striden i Esbjerg skolevæsen og Esbjerg skolevæsens strid med myndighederne i de følgende år.

Børnene

Det er begrænset, hvad vi kan sige om hverdagen for de ca. 3.000 børn, der hver dag gik i skole i Esbjerg. Mange af dem blev om vinteren bespist af en privat forening til fattige skolebørns bispisning, fordi som det stod i foreningens annonce i Vestjyllands Socialdemokrat: »Det var den arbejdsstille Tid, der afføder Mangel og Savn i mange Hjem«. ⁸ Byrådet ville i 1905 overtage denne virksomhed, både fordi flertallet af dets medlemmer opfattede bispisningen som et offentlig anliggende, men også fordi foreningen manglede penge. Foreningens annoncer havde følgende overskrift: »Mange sultne Børn, - smaa Midler. Giv et Bidrag«. Det viste sig imidlertid efter forespørgsel både i undervisningsministeriet og indenrigsministeriet, at hvis udgifterne til bispisningen blev overtaget af kommunen, kunne bispisningen få karakter af offentlig understøttelse, af fattighjælp. Byrådet valgte derfor at omdanne foreningen og give den støtte. Foreningen udvidede sin aktivitet, den blev senere helt overtaget af kommunen, vinteren 1913-14 blev 793 børn bispist i 99 dage. Desuden fik nogle af de mindre børn, der må have været behov derfor, ⁹ morgenmad.

Skolelægens årsberetninger giver indblik i børnenes sundhedstilstand og dermed i deres vilkår. Skolelægen havde startet

sin virksomhed 1.5.1903, og efter at have været i funktion året ud kunne han meddele, at få børn blev henvist direkte til ham. Han havde imidlertid foretaget helbredsundersøgelse af en stor del af dem, og ud fra denne kunne han danne sig et billede af deres almene sundhedstilstand. Hans konklusion var, at 1/3 af dem var svagelige. De havde dårlig holdning, de var dårligt ernærede, de havde øresygdomme og de led af »brystsvaghed«, hvad vel dækkede over både bronchitis og tuberkulose. 3,5% af børnene led af tuberkulose og de blev som regel fjernet fra skolen. Desuden havde alle børnene dårlige tænder. Og endelig havde en del af børnene eksem, navnlig havde de drenge, der om sommeren havde tjent som hyrredrenge, skorpelignende udslæt.¹⁰

Skolelægens beretninger giver indblik i, under hvilke dårlige vilkår mange af Esbjergs børn voksede op.

Hvorvidt der var flere svagelige i Esbjerg end i andre byer er vanskeligt at sige noget om, da tilsvarende materiale simpelthen ikke foreligger. Oplysninger fra skolelægerne i København, der også var en by i hurtig vækst, tyder på en ret udbredt sygelighed også blandt dette skolevæsens børn, men tallene lader sig ikke umiddelbart sammenligne.¹¹

Antallet af forsømmelser på grund af sygdom var i Esbjerg i disse år noget under 10%, den var det samme i København, medens den var omkring 5% i Helsingør og Viborg, og disse tal kan tyde på, at sundhedstilstanden var noget dårligere i byer med mange tilflyttere. Og bruges sundhedstilstanden som indikator for børnenes sociale forhold, må disse således siges at være noget dårligere i Esbjerg og København end i de omtalte byer.

Esbjergs børns helbredstilstand blev bedre i de følgende år, i lægens årsberetning fra 1911-12 blev kun noget over 20% af børnene betegnet som svagelige, og lægen var godt tilfreds.

Hvorledes de øvrige 2/3 af børnene havde det, kan kun antydes. Langt de fleste af dem gik i træsko om vinteren, der blev stillet uden for klasseværelset. Fra 1905 fik de alle gratis

Skoleudflugt fra Danmarksgades skole til Ribe ca. 1915-20.

skiftesko, hvad de få børn, der havde lædersko, skulle gøre, skulle afgøres af skoleinspektørerne. Børnene legede på gader og veje, der nu var ved at blive brolagte og således næppe gav de samme legemuligheder som tidligere. Boldspilklubben var stiftet, men der var ikke noget klub- og foreningsliv, der omfattede de mindre skolebørn, og der var ikke noget fritidshjem. Skoleudvalget mente, at pladserne foran skolerne burde ligge frie og ikke bebygges, så de kunne anvendes som sports- og legepladser.¹²

Og børnene i Esbjerg synes at have besøgt skolen ligeså jævnligt som børn i andre byer. Forsømmelsestallene er i disse år noget højere i Esbjerg end i Helsingør og Viborg, men det skyldes først og fremmest, at skolebørnene i Esbjerg havde flere sygedage. Antallet af ulovlige forsømmelser var også stort set det samme som i de ovennævnte byer, og årsagerne var skulkeri eller sygdom i hjemmet. Utilfredshed med læreren angives meget sjældent som grund.¹³

Nogle af Esbjergs skolebørn - ca. 10% - havde i 1912-13 arbejde uden for hjemmet, og de havde over 3 timer dagligt i gennemsnit. Dette betød, at flere af dem havde over 5-6

timers erhvervsarbejde dagligt og blandt dem var børn fra 9-12 år. Dette var i strid med den kommunale vedtægt om børns erhvervsarbejde, der blev vedtaget i 1908. Erhvervsarbejde skulle begrænses og forbydes for børn under 12 år. Skolekommissionen ville gerne have indsigt med omfanget af skolebørnenes erhvervsarbejde, og det var pålagt klasselæreren at aflevere en opgørelse herover hvert kvartal.

Nogle af børnene blev bortfæstet i sommertjeneste. De havde indtil 1904 som nævnt haft deres egen skoleafdeling, vinterskolen, hvor de gik hver dag og hele dagen i vinterhalvåret for at indhente den forsømte skolegang. Skolekommissionen fik i 1905, med ministeriets billigelse, vedtaget at børn fra Esbjerg kun måtte udskrives til sommertjeneste til udlandet - altså syd for grænsen - og til andre kommuner, der havde samme sommerskolegang som Esbjerg. Derved skulle der være sikret disse børn samme skolegang som Esbjergs øvrige børn. Denne bestemmelse blev imidlertid ikke altid overholdt. Så skulle der betales mulkt og i de tilfælde hvor forældre, værge eller husbond søgte skoledirektionen om eftergivelse, kan vi få indblik i sagens akter og dermed børnenes forhold. Fælles for disse sager er, at de økonomiske forhold i hjemmet er så dårlige, at barnet *må* i tjeneste. Faderen kan være syg, moderen enlig og antallet af »ukonfirmerede børn« i hjemmet mange. De bortfæstede børn er fra 11-12 års alderen. I et tilfælde blev en pige fra Tjæreborg, en nabokommune til Esbjerg hvor der ikke var sommerskolegang, bortfæstet til Esbjerg uden at gå i skole der om sommeren. Skolekommissionen i Esbjerg gjorde hendes husbond ansvarlig, og han blev idømt mulkt for hele sommerhalvåret, hvilket var et anseligt beløb. Han hævdede imidlertid, at faderen var indforstået med, at pigen ikke gik i skole og ville påtage sig det økonomiske ansvar. Men pigen *måtte* i tjeneste, og da hun var svagelig, var det bedre for hende at komme i tjeneste i byen end på landet, arbejdet i et hus i byen var ikke så hårdt for en 12 års sygelig pige som på en gård.

Disse sager giver indblik i nøjsomme, hårde og til tider trøstesløse opvækstvilkår. Hvor mange børn fra Esbjerg, der voksede op under sådanne opvækstvilkår, er vanskeligt at afgøre, da antallet af sager er ret forskelligt fra år til år, og materialet måske ikke dækkende. Disse børn gik som nævnt i vinterskolen, så længe som den fandtes, og der var ca. 100 børn i denne skoleafdeling ved århundredskiftet.

Den offentlige instans, der forlangte at gribe ind og regulere disse børns forhold, var skolevæsenet. Afskaffe eller ændre forholdene var umuligt. De var en del af og indbygget i tidens erhvervsstruktur. Skolevæsenets indgriben virker i vore øjne begrænset, den bestod i en stadig fastholden af, at skolegangen blev overholdt. Denne indgriben mildnede hverken børnenes nød eller slid. Sundbo formulerede i en anden sammenhæng baggrunden for skolevæsenets og i denne forbindelse først og fremmest skolekommissionens holdning: »Faar Arbejdernes Børn ikke en god Skoleundervisning, vil de ikke kunne gøre sig gældende, naar de i tidlig Alder skal ud i Verden for at bjerge Udkomme og kæmpe for Tilværelsen«. Skolekommissionen forsøgte således ikke først og fremmest at mildne børnenes barndom, snarere at kvalificere dem til livet som voksne.¹⁴

De forhold, børnene i Esbjerg levede under i begyndelsen af århundredet, synes i store træk at have været de samme som i mange andre danske byer i disse år. Børnene her synes at have været noget mere syge end i andre byer. Og en gruppe af dem havde en hårdere og mere trøstesløs barndom end de andre. Men de delte skæbne med børn fra andre danske byer. Esbjergs skolevæsen sorterede imidlertid ikke børnene i forskellige skoleafdelinger efter forældrenes betalingsevne som i andre danske byer. Og børnene var næsten alle sønner og døtre af tilflyttere og indtægterne var, som nævnt, generelt lave. Disse forhold tilsammen kan have givet børnene i Esbjerg en fællesfølelse, en følelse af, at de alle var i samme situation.

Lærerne

Der var ca. 60 lærere ansat ved Esbjerg skolevæsen i 1905, vikarer og timelærere medregnet. De var overvejende yngre folk. Kun en af dem, N. K. Langvad, grundlæggeren af byens første skole var en ældre mand, 62 år. Han holdt op som lærer i 1906 på grund af sygdom, og provsten anbefalede hans afskedsansøgning med følgende ord: »Han fortjener den bedste Vidnesbyrd for sin Virksomhed ved Esbjerg Skolevæsen, i hvis Udvikling han har haft så væsentlig Del«. ¹⁵

De lærere, der kom til Esbjerg, synes at være kommet fra hele landet og nye kom stadig til. De blev som regel først knyttet til skolevæsenet som vikarer. I ansøgningen til skoledirektionen om flere vikarstillinger i 1906 bemærkes nok så lakonisk, at 3 nye stillinger er nødvendige p.g.a. den store tilgang til kommuneskolerne ved forårsindskrivningen. Lignende ansøgninger og bemærkninger findes for andre år. Vikarstillingerne blev efterhånden omdannet til nye lærerembeder og nye lærere ansat. Der var gået politik i ansættelsen af inspektøren ved Stormgade skole, se ovenfor og Verner Bruhns omtalte artikel. Det er ud fra det eksisterende materiale vanskeligt at afgøre, i hvilken udstrækning der stadig blev taget politiske hensyn ved læreransættelserne. I skoledirektionen, hvis medlemmer ansatte lærerne, synes erfaringerne fra lærernes vikartid at have vejet tungest. De lærere blev fortrinsvis ansat, der blev beskrevet som dygtige, pligtopfyldende, uden disciplinære problemer og hvis elever gjorde sikre fremskridt. Dog fik en enkelt lærer anbefalingen: »Begavet, arbejder med Lyst og Interesse, og er afholdt af Børnene og sine Kolleger«. ¹⁶ Dette udelukker imidlertid ikke, at politiske hensyn blev taget, når skolekommissionen og byrådet indstillede lærerne til stillingerne. Ved en læreransættelse der vakte diskussion på grund af lærerens privatliv, skrev inspektøren til provsten, at han nu ikke mente, at den omtalte lærer var »Sundbokrat«. »Men lærerne her føler sig vist lidt tilskyndede til at slutte sig til den socialistiske Fraktion, i hvert Fald til de har fået fast

Ansættelse«. ¹⁷ - Deres politiske sympatier kunne vel også have andre årsager.

Der opstod i de følgende år en ret kraftig diskussion mellem skolekommissionens flertal, Esbjerg byråd, fælleslærerrådet, skoledirektionen og undervisningsministeriet om, hvorvidt vikarstillingerne skulle omdannes til lærer- eller lærerindeembeder. Skolekommissionen og byrådet ønskede flere lærere end lærerinder, fælleslærerrådet og skoledirektionen fulgte ministeriets direktiv om, at der skulle være lige antal af hvert. Og pastor Bruun opfattede i et brev til provsten byrådets bestræbelse som en »Socialdemokratisk Tendens«. ¹⁸ Situationen blev i en periode så tilspidset, at et embede stod ubesat. Lærerne havde dengang en længere uddannelse end lærerinderne og kunne derfor opfattes som mere professionelle og dygtigere undervisere. Flere lærere ville således sandsynligvis hæve undervisningens niveau. Men lærerne var også dyrere, og det var først og fremmest staten, der betalte lærerlønningerne. Ved at ansætte flere lærere end lærerinder, kunne således skolevæsenets undervisning forbedres, uden at det kostede byen noget ekstra. Dette, og ikke diskriminering af lærerindestanden, må have været baggrunden for byrådets politik.

Lærerne i Esbjerg synes at have haft et relativt godt forhold til deres elever. Antallet af ulovlige forsømmelser kan opfattes som udtryk for elevernes utilfredshed med skolen. Disse er imidlertid nogenlunde de samme i Esbjerg som i de byer, Esbjerg er blevet sammenlignet med i det foregående. Og det fremgår af de forsømmelsessager, der har ført til mulktning, at lærerne har haft forståelse for elevernes tit vanskelige vilkår, som sygdom i hjemmet eller når »Familien var forfærdelig fattig«. Eleverne blev i øvrigt vurderet efter deres opførsel og efter, hvorvidt de passede deres hjemmearbejde og deres skolegang. Og lærerens vurdering blev bestemmende for, hvorvidt mulkten blev eftergivet eller skulle betales.

Der er meget få klager fra forældrene over lærerne, over undervisningen eller over lærernes behandling af børnene. Og

i de få, der findes, vejer lærernes vurdering af eleven og af situationen tungest. Kun én gang i disse år gav skolekommissionen forældrene ret. Det skyldes nok både klagens karakter, en lærer blev beskyldt for at have slået eleven i hovedet, og at inspektøren vurderede læreren som dygtig, men »Barsk og sur«. Skoledirektionen idømte ham en bøde. Skolekommissionens flertal var i disse år modstandere af legemlig revselse, se næste afsnit. Men de kunne ikke afskaffe denne sanktionsform, fordi fælleslærerrådet ønskede at beholde den og fordi den var tilladt ifølge loven. Den ovennævnte sag tyder på, at skolekommissionens medlemmer tog fat på problemet, hvor det kunne lade sig gøre, nemlig ved at begrænse de ikke tilladte legemlige revselse, øretæverne, der i nogle skolevæsner og hos nogle skolelærere sad ret løse.¹⁹ Esbjerg skolevæsenes lærere var i disse år, som det fremgår af det foregående, yngre folk, og de kom fra alle egne af landet. De synes næsten alle at have arbejdet med ihærdighed og entusiasme. Deres arbejde i aftenskolen er et eksempel herpå. Den var blevet oprettet i 1901, fik stadig stigende tilgang og havde senere bibliotekskonsulent Jørgen Banke (1877-1953) som primus motor.²⁰ Et andet eksempel er møderne i fælleslærerrådet. Referaterne herfra tyder på, at Esbjergs lærere var meget engagerede i faglige spørgsmål. Skoleplaner, undervisningsplaner, skolebyggeri, hjælpeklassers oprettelse og nye lærerembeder blev her ivrigt diskuteret, og medlemmerne var langt fra altid enige, blandt andet ikke om mellemskolens oprettelse. En gruppe af lærerne hævdede, at hvis mellemskolen blev indført, ville folkeskolens ældste klasser blive . . . « helt eller delvist Sinkeklasser og Folkeskolen en Fattigskole». ²¹

Fælleslærerrådet udtalte sig om de sager, der blev det forelagt. Det var imidlertid ikke altid, at byrådet fulgte dets indstilling. Men fælleslærerrådet fastholdt sit standpunkt, hvad der bliver nævnt eksempler på i det følgende.

ESBJERG SKOLEVÆSENS UDVIKLING 1905-14 UNDERVISNINGSPLANEN, MELLEMSKOLEN OG FORKLASSERNE

Undervisningsplanen

De nye skolelove, der blev vedtaget ved århundredskiftet, stillede som nævnt krav om, at alle kommuner skulle udarbejde en undervisningsplan for skolevæsenet med oplysninger om skolevæsnets fagkreds, timetal osv. se ovenfor. Skolekommissionen skulle først udarbejde et forslag, der så skulle forelægges for byråd, fælleslærerråd og skoledirektion til godkendelse. Skolekommissionens formand fra 1905 var som nævnt redaktør Sundbo. Kommissionen tog fat og fremlagde efter nogle måneders arbejde et forslag, der i store træk holdt sig inden for skolelovens rammer. Der skulle fortsat være heldagsundervisning og fællesundervisning, børnene skulle undervises af både lærere og lærerinder og alle skulle have engelsk fra 5. klasse. Det nye og det kontroversielle i planen var for det første, at skolekommissionen foreslog, at religionsundervisningen på nogle klassetrin skulle nedskæres til 1 time om ugen, at lærebogen i dette fag skulle afskaffes og at skriftsteder og salmevers ikke længere skulle læres udenad. Desuden skulle lærerne ikke længere kunne give »svedere« eller »udvortes straf«. Skolekommissionen foreslog således at afskaffe tidens mest anvendte og lovlige sanktionsmidler, og forslaget om nedskæring af religionstimerne var udtryk for en kritisk holdning overfor en af samfundets endnu mest fasttømrede værdier. Sundbo tilhørte Socialdemokratiets bevidst antikirkelige gruppe.²² Han skrev f.eks. i Vestjyllands Socialdemokrat i en anden forbindelse, at han ikke troede på »Statsdrift«, hverken i religiøse eller andre åndelige spørgsmål.²³ Og Sundbos parti havde som nævnt flertallet i byrådet.

Forslaget udløste voldsomme reaktioner.

Fælleslærerrådets medlemmer kunne ikke blive enige om bemærkninger til planen, men et flertal foreslog, at antallet af religionstimer skulle være 2 pr. klassetrin. I skolekommissio-

Et lille bybud med bare fødder på Torvet 1903.

nen havde pastor Bruun protesteret imod nedskæringen af timetallet i religion. Det gjorde han både som præst og som embedsmand, fordi han fandt, at det foreslåede timetal var i strid med cirkulære af 6. 4. 1900 og ophævelsen af brug af lærebog i strid med skoleloven af 1856.

Skoledirektionen gav pastor Bruun ret og bemærkede desuden i sit brev til undervisningsministeriet, at religion »... søges delvis sat paa Døren«, medens der blev givet plads til engelsk. Byrådet, der ikke kunne afskaffe religionsundervisningen, forsøgte således at negligere den. Skoledirektionen havde også andre bemærkninger, f. eks. fandt provsten, at der i dansk blev lagt for stor vægt på vers og for lille vægt på samtale og genfortælling. Disse bemærkninger tyder på, at provsten var interesseret i alle skolens fag og ikke bare i religionen og desuden relativt progressiv i sit pædagogiske syn.²⁴

I ministeriet blev sagen sendt til høring hos skolekonsulenten, N. A. Larsen. Han fandt, der var tale om »en principløs Sjakren« med religionstimerne.²⁵ I øvrigt bemærkede ministeriet, at lærebogen ikke kunne afskaffes. Og det kunne ude-

nadslæren heller ikke, fordi » . . . alt, der er iklædt bunden Stil, maa, for at være lært, læres udenad«. ²⁶

Forslaget om nedskæring af antallet af religionstimer vakte også debat blandt byens borgere. Både Sundbo og Bruun indkaldte til møder. Sundbos tilhængere vedtog en resolution mod udenadslæren og til støtte for Esbjerg byråds kamp for »Skolens Frigørelse fra det gejstlige Aag«. ²⁷

Bruuns tilhængere klagede til undervisningsministeriet, og Højskolebladet og Socialdemokraten kommenterede sagen. Det var dog påbudet om brug af lærebog og ikke antallet af religionstimer, der vakte størst opmærksomhed.

Diskussionen om religionsundervisningen blev i første omgang ikke afsluttet. Skolekommissionen bestemte efter tovtrækkeri med ministeriet at indføre den nye plan på forventet approbation fra 1908. ²⁸ Dog fulgte man fælleslærerrådets forslag om 2 timer religion om ugen. Der blev imidlertid ikke indkøbt flere eksemplarer af Balslevs lærebog, der var den autoriserede.

Og spørgsmålet blev ikke glemt. Ved kommunevalget i 1909 blev der af Venstre og Indremission uddelt en antisocialistisk valgavis. Den var rettet mod Sundbos enevældige ledelse af »Socialisterne«. Han havde taget initiativet til, at religionstimernes antal var blevet skåret ned og »den kristne Børnelærdom« næsten afskaffet. ²⁹ Diskussionen om religionsundervisningens plads kan have medført, at de socialdemokratiske vælgere, der tilhørte Indremission, vendte Sundbo ryggen og kan således være en af årsagerne til, at socialdemokraterne ikke beholdt deres fulde flertal i 1909.

Da alle landets undervisningsplaner skulle gennemses i 1910, stod man i Esbjerg i den mærkelige situation, at man ingen approberet undervisningsplan havde. En ny plan blev udarbejdet, i følge hvilken der skulle undervises i religion i to timer ugentlig på alle klassetrin. Der fulgte dog en diskussion med skoledirektion og ministerium om, hvorvidt religionsundervisningen skulle bygge på børnenes eller lærernes gennem-

gang af den autoriserede lærebog. Efter ny og omfattende korrespondance måtte Esbjerg byråd opgive i 1913. Formuleringen blev ændret således, at børnene også kom til at gennemgå bogen. Der stod intet i planen om, hvorledes bogen skulle bruges, eller om lektien, salmevers og skriftsteder skulle læres udenad.³⁰

Diskussionen om Esbjergs undervisningsplan i begyndelsen af århundredet var en diskussion om religionsundervisningens omfang, form og indhold. Diskussionen var både en kamp mellem socialdemokratiske og ikke socialdemokratiske vælgere og mellem et genstridigt byråd, skolevæsenets tilsynsmyndigheder, præst, skoledirektion og ministerium. Kampen endte, set fra vore dages ståsted, nærmest uafgjort.

Faget blev ikke nævneværdigt beskåret med hensyn til timetal, men undervisningen nok ændret. Men kampen fik betydning for det lokale politiske og religiøse liv, og måske for socialdemokraternes flertal i 1909.

Mellemskolen

Mellemskolen var som nævnt blevet indført fra 1905 og afdelinger oprettet i begge byens skoledistrikter. Der var, som allerede omtalt, ikke enighed blandt lærerne om, hvorvidt skoleformen skulle indføres. Det var der heller ikke i byrådet, nogle af dets medlemmer fandt, at ordningen var for dyr, og medlem af skolekommissionen pastor Bruun mente, at hvis skoleformen blev indført, ville de bedste børn blive fjernet fra folkeskolen og undervist af de bedste lærere. Desuden ville hele folkeskolens stilling blive »forykket«, når folkeskolens fire første klasser skulle arbejde mod et mål, som lå uden for denne skoleform. De tungnemme ville få følelsen af ikke at kunne følge med og sløves over for skolens arbejde.³¹

Sundbo var på dette område enig med pastor Bruun. I 1910 skrev skolekommissionen et brev til byrådet, hvori den foreslog, at mellemskolen blev afskaffet, og at undervisningen i folkeskolens ældste klasser blev udvidet med sprog og matematik. De børn, der ønskede en mellemskoleeksamen, kunne

fortsætte et år længere i skole, og de der ønskede realeksamen to år. Den nye skoleplan skulle ændres i tråd med dette forslag. Bag initiativet stod skoleinspektør A. H. Larsen, der var skolekommissionens sekretær. Et manuskript i skolekommissionens arkiv, tyder på, at det er ham, der i 1910 fremsatte forslaget og formulerede planen.

Bruun, Sundbo og A. H. Larsen havde kontakten andre købstadsskolevæsner. De havde mødt sympati for forslaget. Og de indkaldte i 1911 med en fornemt trykt indbydelse repræsentanter for købstæders og købstadlignende landsbyers skolekommissioner og skoleudvalg til et møde i København 3.-4. oktober. Skolefolk kunne også deltage, hvis de var valgt. I følge indbydelsen burde mellemskolen afskaffes, fordi den havde en uheldig indflydelse på folkeskolen, og også fordi den ikke var en del af det kommunale skolevæsen. Tilsynsmæssigt var mellemskolen underlagt undervisningsinspektionen for mellem- og realskolen, og dens oprettelse havde derfor medført en indskrænkning af det kommunale selvstyre. Når mødet blev afholdt på dette tidspunkt, var det fordi et forslag til ny tilsynslov i disse år blev fremsat i folketinget.

150 mødte op til mødet i København, der varede i to dage. Sundbo åbnede mødet og pastor Bruun holdt det første foredrag. Her stod de to modstandere således sammen. De 150 fremmødte var imidlertid langt fra enige. Rektor Georg Bruun, en af mændene bag loven om mellemskolen fra 1903, talte mellemskolens sag og karakteriserede skoleformen som »betydningsfuld social Nyordning«. Man kunne ikke enes om nogen resolution, og deltagerne rejste hver til sit, men aftalte dog at ses næste år. Mødet blev refereret på første side i de lokale aviser, Vestjyllands Socialdemokrat og Esbjerg Avis,³² men Politiken havde kun en lille notits om »Købstadsskolens Mænd«.

Mødet i København gav således intet resultat. Planen lod sig imidlertid heller ikke gennemføre på lokalt plan, da fælleslærerrådet nu ikke ville gå med til mellemskolens afskaffelse.

Forsøget på at afskaffe mellemskolen var udsprunget af

utilfredshed med mellemskolen i Esbjerg, og utilfredsheden må have været stor, siden så uforsonlige modstandere som Sundbo, Bruun og A. H. Larsen kunne samarbejde. De tre var først og fremmest utilfredse med mellemskolen, fordi den »forykkede« folkeskolen til skade for den almindelige folkeskoleelev.

Forklasserne

En af de mest usædvanlige foreteelser i Esbjerg skolevæsens udvikling er oprettelsen af børnehaveklasse eller forklasser i 1912.

Børnehaveklasseerne er i løbet af de sidste 15 år blevet indført i langt de fleste danske kommuner. De er et tilbud og deres officielle sigte er pædagogisk, at lette barnets overgang til skolen. Det spørgsmål, som melder sig, når man arbejder med Esbjerg skolevæsen, er, om skolepolitikkerne her havde de samme begrundelser, om skolevæsenet på dette felt faktisk var 50 år forud for sin tid? Ville de politikere, der af økonomiske grunde ikke ville omdanne to inspektørstillinger til overlærerstillinger i de år, ofre så meget på et harmonisk indskolingsforløb? Spørgsmålene har været stillet tidligere, f. eks. i Dansk pædagogisk Tidsskrift nr. 1, 1975, men er aldrig blevet tilfredsstillende besvaret.

Det er f.eks. blevet hævdet, at oprettelsen af forklasserne var et forsøg på at lette den store tilgang til 1. klasse eller for at undgå at oprette en 8. klasse for de børn, der efter 7. klasse ikke var fyldt 14 år. Ingen af disse begrundelser synes dog særligt sandsynlige, da tilgangen til Esbjerg skolevæsen i disse år ikke var langt nær så stor, som den havde været, og fordi der ved skolevæsenet blev oprettet en halvårlig 8. klasse.

Forklasserne omtales første gang i det forslag til ny skoleplan i 1910, der blev udarbejdet af A. H. Larsen, og hvori forslaget til mellemskolens afskaffelse også indgik. Der er ingen begrundelse for forslaget i det materiale, der har været tilgængeligt, og der er ingen diskussion hverken i byrådet eller

Skolekøkkenet på Stormgades skole fotograferet mellem 1903 og 1910.

i fælleslærerrådet. Dette afsnit i skoleplanen blev simpelt hen vedtaget. Den eneste begrundelse for klassernes oprettelse, der har været til at opdrive, findes i beretning fra Esbjerg Skolevæsen for 1912-13 og er skrevet af A. H. Larsen. Han havde været på studierejse til Schweiz, besøgt børnehaver dér og blevet meget begejstret. »Han hævdede, at det både var godt for børnene og for samfundet at gå i børnehave, fordi de ydede . . . Hjælp og Støtte til Børnenes og Ungdommens Opdragelse og Udvikling«. Børnehaverne var intet mindre end » . . . god Samfundsøkonomi«, og de burde indføres fra 4 års alderen. Esbjergs børn burde gå i en toklasset børnehave. Så ville det være muligt ». . . at skaffe en hel Flok af de fattige Smaabørn, der paa Grund af Hjemmets Uformuenhed er henvist til Gaden og daarligt Kammeratskabs Smuds, endog ca. 250 gode, indholdsrige Dage hvert Aar, Dage hvor de var fri for daarlig Paavirkning og Genstand for god, vejledende og opdragende Indflydelse«.

A. H. Larsen hævdede således, at børnehaveklasserne skulle oprettes først og fremmest af hensyn til børnene. I dette hensyn ligger et element af støtte til det enkelte barn i dets til tider

hårde og trøstesløse situation, men der ligger i disse formuleringer også et ønske om styring af dette barns udvikling, så barnet med tiden blev den gode samfundsborger. Jeg tror, det er således A. H. Larsens bemærkninger om »god Samfundsøkonomi« skal opfattes.

Esbjerg Skolevæsen havde i de foregående år indført foranstaltninger, der var til støtte for det enkelte barn. Skolebespisning, skolelægeordning, skoletandlæge fra 1907 og gratis skiftesko er eksempler derpå. Skolevæsenet havde også indført eller forsøgt at få indført foranstaltninger, der viser, at dets ledere og politikere ønskede at styre børnenes udvikling. Reglerne for udskrivning til sommertjeneste og diskussionen om ændring af religionsundervisningen og vedtægten om børns erhvervsarbejde er eksempler på denne bestræbelse.

Baggrunden for oprettelsen af forklasserne i Esbjerg skal således ikke ses hverken som en ren pædagogisk foranstaltning for at lette børnenes overgang til skolen; eller som en økonomisk foranstaltning for at spare på skolevæsenets budget. De blev snarere oprettet for både at støtte børnene og for at styre deres udvikling. Ses forklassernes oprettelse i dette lys, falder deres oprettelse i tråd med skolevæsenets udvikling i øvrigt.

Forklasserne fik en forsigtig start, der begyndte 71 børn det første år. Børnene gik i skole i 3 timer hver dag, og de beskæftigedes med børnehavesysler. De blev undervist af ueksaminerede lærerinder. Sundbo havde stemt imod, han ønskede, at de skulle undervises af en eksamineret.

ESBJERG SKOLEVÆSEN 1914

Der var i 1914 3.658 børn i undervisningspligtig alder i Esbjerg. Af disse gik 3.336 i kommunens skoler, de var fordelt på de samme skoledistrikter, i de samme skoleformer og på de samme skoler som i 1905. Skolerne var dog i de mellemliggende år blevet stærkt udvidet og flere gymnastiksale var blevet bygget. Tilgangen af børn til Esbjerg skolevæsen havde fra 1905 været på ca. 500 eller 17%. Tilgangen af børnene til

kommuneskolerne i Fredericia, Helsingør og Viborg var i denne periode henholdsvis 6%, 0% og 49%. Tallene viser for det første, at tilgangen af skolebørn og dermed også tilflytningen til danske byer varierede meget i disse år og desuden at tilgangen af skolebørn til Esbjerg og dermed tilflytningen til byen ikke længere var enestående.

322 af børnene i Esbjerg eller 8,8% gik i private skoler. De fleste af disse børn gik på den private real- og gymnasieskole, hvorfra det første hold studenter udgik i 1910. I de ovennævnte byer gik henholdsvis 17%, 10,3% og 24% af børnene i private skoler. Nogle færre børn gik således i private skoler i to af de ovennævnte byer, og ændringerne af antal børn i private skoler siden 1905 er større for Fredericia og Helsingørs vedkommende end for Esbjerg. Se ovenfor.

Mellemskolen var blevet indført i de mellemliggende år. Derved var disse byers skolevæsner kommet til at ligne skolevæsenet i Esbjerg, og denne udvikling havde betydning for tilgangen til privatskolen i to af byerne, ikke så mange af borgerskabets børn kom længere i disse skoler. Hvorfor der stadig gik så mange børn i private skoler i Viborg er uklart.³³

Befolkningsstrukturen var dog stadig en anden i Esbjerg end i de omtalte byer. Børnene i undervisningspligtig alder udgjorde knapt 19% af den samlede befolkning i Esbjerg, medens de udgjorde henholdsvis 14%, 16% og 12% i byerne Fredericia, Helsingør og Viborg. Det betød, at udgifterne til skolevæsenet stadig var mere belastende for skatteborgerne i Esbjerg end for skatteborgerne i de øvrige ovennævnte byer. Udgifterne til skolevæsenet pr. barn var dog stadig ikke lavere i Esbjerg end i de andre byer. Tværtimod, den var 75 kr. i Esbjerg, medens den lå noget under for de øvrige byers vedkommende.³⁴

De skoleformer, der var nye i 1905, mellemskolen og realklasserne var nu indarbejdet, i følge A. H. Larsens oversigt over Esbjerg skoles historie fra 1918, gik ca. 30% af børnene over i mellemskolen, men på grund af det sene udskrivnings-

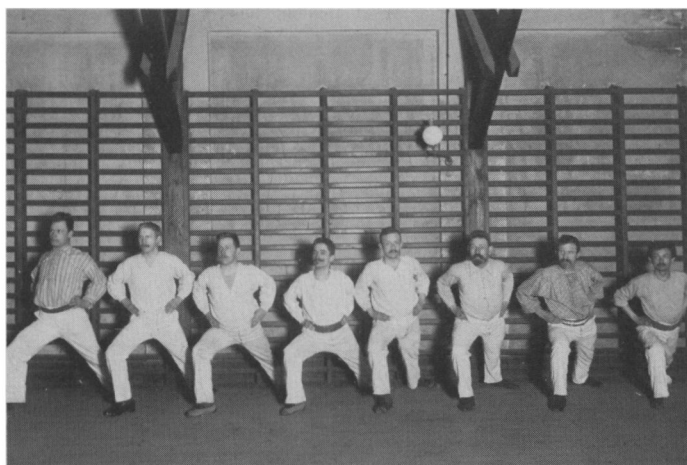
tidspunkt var det først og fremmest mellemklassens børn, der søgte denne skoleform. 40% forlod skoleformen ved undervisningspligtens ophør.³⁵

I 1914 var den nye skoleplan, hvori bestemmelsen om forskeklasserne stod og ifølge hvilken inspektørembederne endelig blev omdannet til overlærerebmeder med højere løn og kongelig udnævnelse, lige approberet. Og den undervisningsplan, hvori religionsundervisningens omfang og form blev fastlagt, var ved at blive approberet. Et af spørgsmålene i forbindelse med religionsundervisningen havde været spørgsmålet om lærebogens plads. Lærebøgenes brug havde i de foregående år været heftigt diskuteret i Esbjerg, og fælleslærerrådet havde foreslået, at lærebøgerne blev afskaffet og erstattet med læsebøger. Disse skulle understøtte lærerens gennemgang, og de børn, der ville arbejde videre hjemme, kunne få læsebøgerne med hjem. Lærebøgerne var officielt blevet afskaffet i 1911. I 1913 vedtog imidlertid fælleslærerrådet at foreslå, at de blev genindført, da de læsebøger, der skulle erstatte lærebøgerne ikke var anskaffet. Dette forslag satte gang i byrådet, læsebøger blev bevilget. Det spørgsmål, der fyldte sindene i Esbjergs skoleverden i årene efter 1914, var således hverken forklassernes eller religionundervisningens plads, men spørgsmålet om hvorledes skolebøgerne skulle bruges i undervisningen.³⁶

ESBJERG BY OG ESBJERG SKOLEVÆSEN 1905-1914, SAMMENFATTENDE DRØFTELSE

Esbjerg by var i årene fra 1905-14 vokset med ca. 4.000 indbyggere. Dette var en langt lavere tilgang af indbyggere end i de foregående 40 år. Denne befolkningstilvækst kunne sammenlignes med befolkningstilvæksten i andre danske købstæder i disse år. Esbjergs eksplosive vækst var ophørt indtil videre, - byen kunne i større grad end tidligere sammenlignes med andre danske byer.

Årene fra 1905-14 var økonomisk set gode for Esbjerg by.

En gruppe lærere i gymnastiksalen ca. 1910. Jørgen Banke ses som nr. 2 fra venstre.

Aktiviteten på havnen blomstrede, import og eksport var stigende, kutterfiskeriet stadigt tiltagende og byens endnu få industrivirksomheder voksede.

Dermed var byen imidlertid ikke blevet en af Danmarks velstående købstæder. Borgernes skatteevne var stadig lavere end i de andre danske byer, gælden på grund af den store bygge- og anlægsvirksomhed større, og de stadige krav til anlæg og institutionsbyggeri af forskellige slags vedvarende, hvad det måtte være i en så ung by. I årene fra 1905-1914 fik byen flere institutioner. Elektricitetsværket var blevet færdigt i 1907 og byen var i lighed med mange andre danske byer i disse år ved at blive elektrificeret. Hospitalet var efter heftig politisk kamp og store byggeproblemer blevet færdig i 1909. En badanstalt blev opført, en ny kirke, Zions kirke, og et tuberkulosehospital blev bygget. Det store og for byen økonomisk set meget krævende projekt fra 1909 og fremefter blev udvidelsen af Esbjerg havn. Folketinget bevilgede ikke penge til udvidelsen i den udstrækning, esbjergenserne havde håbet. Det dyre havnebyggeri, dårligere tider for kutterfiskeriet og nedgang i

import og eksport på grund af verdenskrigen medførte, at Esbjerg fra 1914 gik dårlige økonomiske tider i møde med arbejdsløshed og faldende befolkningstal.

Byens øvrige udvikling i årene 1904-14 var således i lighed med den beskrevne udvikling inden for skolevæsenet præget af problemer og ret voldsomme diskussioner og samtidig af en række nydannelser. Nok var politikerne og embedsmændene i denne by uenige, men uenigheden førte ikke til visnepolitik. Medens man i og uden for skolevæsenet hæftigt diskuterede religionsundervisningens omfang og form, blev en skoletandlægeordning indført, skolerne udvidet, gymnastiksale bygget, en feriekoloni anskaffet, bogsamlingerne på skolerne fik stadig flere bøger og byråd og fælleslærerrådet kunne som nævnt blive enige om at afskaffe lærebøgerne og erstatte dem med læsebøger.

Jeg vil i det følgende yderligere nævne to eksempler på, hvorledes der blev samarbejdet for at fremme og styrke undervisningen inden for skolevæsenet i Esbjerg. Nogle af de børn, der havde meldt sig til mellemskolen i 1905, forlod som nævnt denne ved undervisningspligtens ophør. Dette blev både skolekommissionen og byrådet meget forbavset og forbitrede over. De unge, der havde meldt sig til mellemskolen, burde også gennemføre den og ikke forlade den i utide. Ministeriet blev derfor forespurgt, og byrådet måtte acceptere, at der intet var at gøre. Når undervisningspligten var ophørt, kunne de unge ikke længere holdes i skole, og der kunne ikke laves skriftlig kontrakt med hverken de unge eller deres forældre.³⁷

Et andet område, hvor embedsmændene og skolepolitikere synes at have samarbejdet ret gnidningsløst, var vedrørende spørgsmålet om ulovlige forsømmelser og mulkttering. Antallet af ulovlige forsømmelser var ikke særlig højt, det lå i hele perioden på ca. 0,5% af de besøgte skoledage. Spørgsmålet blev imidlertid gennem hele perioden behandlet med stor alvor af både skolekommissionen, lærere og skoledirektion. Sagen blev i hvert enkelt tilfælde grundigt undersøgt, forældre,

lærer og skoleinspektør blev hørt, og havde eleven forsømt med forældrenes »Viden og Vilje«, blev der idømt bod for ned til to dages forsømmelse. I nogle tilfælde søgte forældrene om at få boden eftergivet, fordi de ikke kunne betale, fordi de ikke havde vidst, at deres barn forsømte eller fordi de simpelt hen havde været nødt til at beholde barnet hjemme. Disse sager giver i lighed med sagerne vedrørende mulktning for forsømmelse i sommermånederne indblik i nøjsomme og til tider trøstesløse opvækstvilkår. I nogle tilfælde er ansøgningerne ikke skrevet af de pågældende forældre, men af andre. I en del tilfælde er de i Sundbos håndskrift og undertegnet af elevens far eller mor.

I begge tilfælde kunne politikere og embedsmænd samarbejde og det, de kunne samarbejde om, var at styrke undervisningen og dermed skolens plads som samfundsinstitution.

Esbjerg skolevæsen blev i årene fra 1905-14 til trods for tilløb, der ikke blev realiseret, som ændringer af religionsundervisningen og afskaffelse af mellemskolen, et velorganiseret skolevæsen, med en fagkreds og et timetal ud over det lovbestemte og med flere sociale støtteforanstaltninger for børnene end i andre danske skolevæsen i disse år. Når dette kunne lade sig gøre, skyldes det nok først og fremmest, at så mange grupper til trods for uenighed havde evne og energi til at arbejde for skolevæsenets udvikling. Og at de til trods for uenighed havde evnen og viljen til at samarbejde. De socialdemokratiske politikere med Sundbo i spidsen ville forbedre skolen, så »Arbejdernes Børn« bedre kunne »bjerge Udkomme og kæmpe for Tilværelsen«, se ovenfor. Men de brugte også skolen som et redskab til at bedre en befolkningsgruppes - børnenes - materielle og helbredsmæssige forhold, og til at påvirke dem ideologisk.

Embedsmændene synes hver på deres måde at have støttet skolevæsenets udvikling.

De var enige med den Sundboske kreds i, at skolen burde styrkes. De kunne også langt på vej være med til, at skolen

blev brugt som et socialt-pædagogisk redskab. Men de protesterede skarpt, når børnene gennem skolen skulle påvirkes ideologisk eller snarere religiøst i en retning, der både var i strid med den gældende skolelovgivning og deres egen overbevisning. Nok kom de fleste initiativer til ændringer og nydannelser i disse år fra den sundboske kreds, men embedsmændene var værdige mod- og medspillere.³⁸

MATERIALE

Trykt materiale:

- S. Alkærsig: Esbjerg By og Havn, I-II. 1910-14.
 Jørgen Banke: Oplevelser og overvejelser, 1946.
 Verner Bruhn: Esbjerg - By og Borger, 1972.
 Verner Bruhn: »Reformiver og partistrid«, i Årbog for dansk skolehistorie, 1972.
 Esbjerg 1886-1943.
 Esbjerg Avis.
 Esbjerg By- og erhvervsøkonomiske oversigter 1941-68.
 Esbjerg skolevæsens årsberetninger.
 Fredericia, Helsingør og Viborg skolevæsens årsberetninger.
 Poul Nedergaard: Dansk Præste- og Sognehistorie, 1968.
 Dagbladet Politiken.
 A. H. Larsen: Esbjerg Skolevæsen i 40 år, 1918.
 Sigurd Rambusch: Esbjerg Havn 1868-1968, 1968.
 Statistiske Meddelelser, Børneskolen.
 Vestjyllands Socialdemokrat.
 Valgavis fra 1909, ABA.

Utrykt materiale:

- Undervisningsministeriets Arkiv, RA: 1904-15:
 Journalsager,
 Skoleplaner,
 Skoleberetninger.
 Skads Herreds provstis Arkiv 1901-34. Landsarkivet i Viborg.
 Esbjerg Kommunes Arkiv:
 Byrådets forhandlingsprotokol,
 Skolekommissions og skoleudvalgs forhandlingsprotokol,
 Skolekommissions og skoleudvalgs sager for årene 1904-15,
 Sager vedr. Fælleslærerrådet for de samme år.

Byhistorisk Arkiv, Esbjerg:

Fælleslærerrådet 1904-15,
 Aftenskolen, div. år,
 Skolekommissionsager 1911-12,
 Materiale vedr. de forskellige personer,
 J. P. Sundbos private arkiv, RA,
 J. P. Sundbo, ABA.

1. Se Verner Bruhns artikel i Årbog for dansk skolehistorie, 1972: Reformiver og partistrid. Kampen om Esbjergs Skoleplan 1899-1903.
2. Undervisningsministeriets arkiv. Journalsager, 1908.
3. Det foregående bygger på: Esbjerg 1868-1943, fra 1943.
 Sigurd Rambusch: Esbjerg havn 1868-1968, 1968.
 S. Alkærstig: Esbjerg havn og by, I - II, 1910-14.
 Jørgen Banke: Oplevelser og overvejelser, 1946.
 Verner Bruhn: Esbjerg - by og borger, 1972.
 Verner Bruhns ovennævnte artikel i Årbog for dansk skolehistorie.
 Poul Nedergaard: Dansk præste- og sognehistorie, 1968.
 Esbjerg by og erhvervsøkonomiske oversigter, 1941-68 og J. P. Sundbos arkiv i RA.
4. Tallene er udregnet ud fra oplysninger i Statistisk Årbog og Statistiske meddelelser, Børneskolen. Tallene for 1906 er anvendt, da der for dette år både findes oplysninger om børnetal og befolkningstal.
5. Ovennævnte byers årsberetning for skolevæsenet.
6. Skoleberetning fra Skads Herred, 1905.
7. Tallene er udregnet på grundlag af tal fra Statistiske Meddelelser, Børneskolen, 1906.
- 8: Ovennævnte avis, januar-februar 1905.
9. Skolekommissionens forhandlingsprotokol 1905, ovennævnte avis januar-februar 1905 og undervisningsministeriets arkiv i RA, journalsager 1905.
10. Skolevæsenets beretning for 1903 og de følgende år.
11. Beretninger fra Københavns skolevæsen 1905 og 1906.
12. Skoleudvalgets protokol for disse år.
13. Skolekommissionens og provstens arkiv for disse år.
14. Vestjyllands Socialdemokrat, 23. februar 1907.
15. Provstearkivet for Skads Herred, Pakke: Indkomne breve vedr. Skolesager, Esbjerg 1901-34.
16. Ovennævnte pakke fra provstearkivet.
17. Brev i ovennævnte pakke.
18. Ovennævnte pakke.
19. Provstearkivet for Skads Herred, 1901-34.
20. Aftenskolens materiale, Byhistorisk arkiv. Esbjerg.
21. Fælleslærerrådets materiale for 1905.
22. Provstearkivet, 1901-34, pakke mærket: Indkomne breve, Esbjerg.
23. Ovennævnte avis 15. 2. 1905.

24. Provstearkivet, pakke: Indkomne breve 1901-34, Esbjerg.
25. Undervisningsministeriets arkiv, skoleplaner, Ribe amt, provsti: Skads sogne: Alslev-Nordby.
26. Brev fra ministeriet i provstearkivet, pakke: Indkomne breve vedr. skolesager, Esbjerg 1901-34.
27. Vestjyllands Socialdemokrat 25. 2. 1907.
Undervisningsministeriets arkiv, Journalsager 1907.
28. Skolekommissionssager fra dette år.
29. J. P. Sundbo, ABA.
30. Undervisningsministeriets arkiv. Skoleplaner, købstæderne 1911.
31. Undervisningsministeriets arkiv, Skoleplaner: Ribe amt. Provsti: Skads, sogne Alslev-Nordby.
32. Nævnte aviser 4.-5. oktober 1911.
33. Tallene er udregnet på grundlag af tal fra 1914 fra Statistiske Meddelelser, Børneskolen for dette år. Viborg Statsskoles børn indgår i disse tal, og de ovennævnte byers skolevæsners årsberetninger.
34. Tallene er udregnet på grundlag af Statistisk Årbog og Statistiske Meddelelser, Børneskolen.
35. A. H. Larsen: Esbjerg Skolevæsen gennem 40, år, 1918.
36. Fælleslærerrådet. Esbjerg kommunes arkiv.
37. Undervisningsministeriets arkiv, journalsager 1908.
38. Det foregående bygger på: Esbjerg 1868-1943, Esbjerg by og erhvervsøkonomiske oversigter, 1941-68. Esbjerg skolevæsens årsberetninger. Undervisningsministeriets arkiv, journalsager 1908. Provstearkivet 1901-34.

Forkortelser:

ABA: Arbejderbevægelsens bibliotek og arkiv.

RA: Rigsarkivet.

Ellen Nørgaard, 1933., dr. pæd. 1977 på disputatsen: »Lille barn, hvis er du?«. Desuden: »Oversigt over materiale til Esbjerg skolevæsens historie 1870-1970«, Esbjerg 1979 og adskillige andre arbejder.